

Стенограма переговорів між Й. Сталіним та А. Іденом про територіальні зміни у Східній Європі *

Іден. Ви, мабуть, бачили результати роботи над угодами, яку ми провели сьогодні вранці.

Сталін. Так, робота дуже цікава, але мене більше цікавить питання майбутніх кордонів СРСР. Чи змогли б Ви отримати від вашого уряду які-небудь рішення?

Іден. Ні. Я й спроби не робив. Я з цього приводу не телеграфував, а оскільки прем'єр-міністр на морі, то немає відповідальної особи, яка могла б висловити думку уряду його Величності з цієї справи. Я зателеграфував прем'єр-міністру звіт про наші переговори вчора ввечері і сказав, що доведу Ваші пропозиції про майбутні кордони в Європі, базу обговорювати їх у Лондоні, а потім знову зв'яжуся з Вами дипломатичним шляхом.

Сталін. Як Ви пам'ятаєте, вчора ввечері ми говорили про можливість щось зробити відносно кордонів СРСР, окрім загального питання про кордони у Центральній та Східній Європі. Це дуже цікавить Радянський уряд, тому що при уряді Чемберлена попередні переговори провалилися саме через питання прибалтійських країн і Фінляндії, а ми хочемо знати позицію сучасного британського уряду у цій справі.

Іден. Звичайно, у той час я не був членом уряду Чемберлена, тому не можу сказати про хід справ у його уряді. Однак цілком розумію, що Ви бажаєте безпеки у себе на північно-східному кордоні, і я також не забуваю, що ми підписали Атлантичну Хартію. На жаль, не можу подати Вам якогось рішення з цього питання, оскільки воно має бути рішенням Британського уряду. Єдине, що я можу, — доповісти йому про Ваші погляди, а потім знову зв'язатися з Вами, як обіцяв, дипломатичним шляхом.

Сталін. Хіба справді необхідно мати з питання прибалтійських країн рішення уряду? Безсумнівно, воно самоочевидне. Ми воюємо, докладаємо всіх зусиль, втрачаючи сотні тисяч чоловік, за справу загальну з Великобританією, як нашою союзницею, і я вважаю, що таке питання, як становище прибалтійських країн, має бути самоочевидним і не потребує ніякого рішення.

Іден. Ви маєте на увазі майбутнє прибалтійських країн наприкінці війни?

Сталін. Так. Чи підтримаєте Ви входження цих трьох країн наприкінці війни до Радянського Союзу?

Іден. Сучасне становище таке, що ми не визнаємо незалежного існування жодної з цих країн. Вони не мають у нас дипломатичного статусу, але ми прийняли зобов'язання перед Сполученими Штатами Америки не зв'язувати себе ніякими рішеннями про європейські кордони до кінця війни, не порадившись з ними. Я готовий, однак, намагатися одержати від свого уряду рішення з цього питання, а також порадитись про це з американцями, як тільки повернуся до Лондона. Я думаю, дуже бажано, щоб усі три уряди прийшли до угоди з цього питання.

Сталін. В такому разі, побоююсь, будуть великі труднощі у досягненні угоди із запланованих договорів.

Іден. Ви порушуєте справді зовсім нове питання. Як Ви пам'ятаєте, прем'єр-міністр давно заявив публічно, що під час війни ми не можемо визнавати ніяких змін суверенітету, що були здійснені після її початку.

* У збірнику документів розмову помилково датовано 1942 роком. Насправді вона відбулася опівночі 17 грудня 1941 р.— В. Г.

Сталін. Вчора ввечері я порушив питання, що б ви визнали, принаймні, післявоєнні кордони СРСР. Ми можемо знову зайняти прибалтійські країни в недалекому майбутньому, і, як знати, що в такому разі Великобританія не відмовить нам у цих кордонах?

Іден. Прем'єр-міністр зробив заяву, що ми не визнаємо змін, що відбулися під час війни, коли Німеччина наступала, і ця заява була справді на користь СРСР. Заяву було зроблено публічно всьому світу, і цілком зрозуміло, що я зараз не можу вирішити цього питання, хоч, як вже я казав, готовий порушити його, коли повернуся до Лондона.

Сталін. Якщо Ви так кажете, то можете також сказати завтра, що ви не визнаєте, буцімто Україна є складовою частиною СРСР.

Іден. Це зовсім неправильне розуміння ситуації. Ми не визнаємо саме тільки змін довоєнних кордонів. Єдина зміна на Україні — це її окупація Німеччиною, але ми справді визнаємо, що Україна — частина СРСР.

Сталін. Це сприймається точнісінько так, як позиція, що її займав уряд Чемберлена з питань прибалтійських держав, і в такому разі важко дійти угоди з цих договорів.

Іден. Можу тільки сказати, що мені шкода, якщо це так. Наша позиція цілком зрозуміла. Американці попросили нас не погоджуватися ні на які зміни кордонів Європи, але я готовий порушити питання перед моїм урядом і американцями, а потім Вам відповісти. Не погодившись з американцями, зараз відповіді я Вам дати не можу. Якщо Ви надаєте такого великого значення цьому моменту, то я спробую дістати ствердну відповідь. Між теперішніми й попередніми переговорами існує відмінність, яку я хотів би пояснити. Під час попередніх переговорів прибалтійські держави були вільними і незалежними. З того часу вони перестали існувати як незалежні держави, і тому де-факто зараз ситуація зовсім інша.

Сталін. Де докази цього? У вас в Лондоні досі перебувають їхні представники.

Іден. Ми не визнаємо їх як представників. Ми не приймаємо від них нот і не визнаємо за ними дипломатичного статусу. Визнається, що СРСР має де-факто суверенітет над прибалтійськими державами.

Сталін. Це уявляється дуже дивним.

Іден. Згоден, що воно може здаватися дивним, але не думаю, що це дуже важливе політичне питання. Сучасне становище таке, що незалежних прибалтійських держав немає, вони становлять частину СРСР. Я готовий для Вас дістати від британського уряду відповідь на Ваші запитання, якщо Ви бажаєте.

Сталін. Я здивований і вражений, що уряд містера Черчилля займає таку позицію. Вона фактично така ж, як і позиція уряду Чемберлена.

Іден. Я намагався пояснити Вам, у чому полягає відмінність. Прибалтійські держави нині перестали існувати як незалежні, вони становлять частину Радянського Союзу. Чи Ви хочете мені сказати, що вони визнані де-юре як частина СРСР?

Сталін. Ми знаходимось посеред грандіознішої з воєн, які тільки були в історії, і я гадаю, що ці тонкі формулювання про де-юре, де-факто і тому подібне досить недоречні. Згідно з нашою Конституцією ці три держави становлять частину СРСР. Це — результат плебісциту, у якому переважна більшість населення проголосувала за входження до складу СРСР. Якщо СРСР утримає ці три республіки в своїй Конституції, чи буде британський уряд мати заперечення?

Іден. Звичайно, ми не можемо заперечувати проти того, що Радянський уряд включає чи не включає до своєї Конституції.

Сталін. Якщо це так і якщо британський уряд не має заперечень, то має бути знайдено якийсь спосіб сказати про це.

Іден. Моє становище, і я хочу бути зовсім відвертим, двоїсте. По-перше, прем'єр-міністр публічно оголосив, що ми не можемо визнавати ніяких територіальних змін, що відбулися під час війни. Мабуть, ця особлива зміна є винятком, і, якщо Ви хочете, я пораджуся з британським урядом і про його відповідь повідомлю Вас. По-друге, згідно з Атлантичною Хартією ми зобов'язалися приймати до відома бажання місцевих мешканців. Мабуть, у даному випадку вони були прийняті до відома, але ми повинні перевірити це, перш ніж дійти рішення.

Сталін. Так, вони були прийняті до відома перед війною.

Іден. Але не перед початком нашої війни з Німеччиною.

Сталін. Тоді, я гадаю, ми змушені будемо відкласти підписання обох договорів.

Іден. Це, справді, вирішувати Вам. Я хотів би піти Вам назустріч, але не можу без узгодження з моїм урядом й із США. Я не думаю, що це поважна причина для того, щоб не підписувати ці угоди, які будуть цінними для обох наших країн, дадуть нам на майбутнє великі можливості укласти угоди з питання кордонів і, безперечно, в жодному разі не ставлять його під сумнів.

Сталін. Це не тільки питання прибалтійських держав, а й у цілому всього західного кордону Радянського Союзу.

Іден. Я хотів би, щоб Ви зрозуміли мою позицію з цього питання. Я справді пообіцяв президенту Рузвельту, і це ніяк не пов'язано з моїм нинішнім візитом, ще до того, як Радянський уряд вступив у війну, не погоджуватись на будь-які зміни щодо європейських кордонів без консультацій. Погодьтеся, якби я мав таку угоду з Вами, Ви очікували б від мене, щоб я дотримувався її. В запропонованих угодах немає нічого, щоб якимось чином перешкоджало мені порушити питання про ваші західні кордони перед США.

Сталін. Я думаю, що вся ця війна між нами і Німеччиною почалася через ці західні кордони СРСР, в тому числі частково й прибалтійських держав. Ось через що вся ця війна насправді точиться, і я хочу знати, чи підтримує нас наша союзниця Великобританія у поновленні володіння ними.

Іден. Ми у цій війні воюємо за кордони багатьох народів. Як Вам відомо, ми почали війну через агресію супроти Польщі, але ніколи не пов'язували себе якимись особливими кордонами і, як Ви пам'ятаєте, чітко заявили про це під час польсько-російських переговорів. Однак, якщо Ви бажаєте, щоб ми зараз погодилися на деякі певні кордони, я спробую це зробити, але сам не зможу зараз це вирішити, оскільки зв'язаний своєю обіцянкою Америці.

Сталін. А ми пов'язані положеннями нашої Конституції.

Іден. Безперечно. До цього моменту я не погоджувався на будь-які кордони у Європі. Я не чув про ці кордони, які Ви зараз пропонуєте, до приїзду вчора ввечері, і я не можу погодитися на них, поки не пораджуся як зі своїм урядом, так і з Америкою.

Сталін. Для мене таке ставлення британського уряду до наших кордонів справді несподіване, тому, я гадаю, слід відкласти запропоновані угоди.

Іден. В наших стосунках немає нічого нового. Якщо ми підпишемо ці угоди, ми будемо очікувати з Вами нарад з питань таких європейських кордонів, як, наприклад, французький, і питання Ельзасу та Лотарингії, і це — лише один з моментів, яких ми торкаємося в цій угоді.

Сталін. Завтра, мабуть, наші війська займуть три прибалтійські держави, а потім, очевидно, на мирній конференції Ви заперечите проти цього.

Іден. Якби Ви їх зайняли, то ніхто не був би цьому радий більше за мене.

Сталін. Я не розумію.

Іден. Ситуація така. З Вашого погляду і згідно з вашою Конституцією, ці три держави тепер є складовою частиною СРСР. З нашого погляду, на даний момент вони не є ані в складі, ані поза СРСР. Якщо Ви бажаєте, щоб ми досягли рішення про це, я можу порадитися з американським урядом.

Сталін. Великобританія і СРСР — нині союзники, а, як я розумію, союзник союзника має підтримувати. Якби хтось прийшов до мене і спитав щодо бажаності зачепити ірландську вільну державу, я б порадив йому піти геть. Якби Великобританія захотіла мати повітряні й військові бази в Бельгії і Голландії, я, певно, підтримав би її, оскільки це стосується безпеки Британії і пов'язано з питанням її оборони.

Іден. Це не питання лояльності. Ми прийняли на себе зобов'язання перед Америкою, як я казав, і прем'єр-міністр зробив публічну заяву, на яку я посилаюсь. Певен, що Ви не поважали б мене, якби я порушив нашу з президентом Рузвельтом домовленість. Я можу одержати рішення з цього питання раніше, ніж радянські війська займуть прибалтійські держави, навіть, якщо вони і надалі матимуть такі успіхи, як нині.

Сталін. Якщо Ви не можете підтримати нас у питанні наших західних кордонів, яке є для нас головним у війні, мабуть, було б краще відкласти ці угоди і повернутися до наших липневих угод.

Іден. Це вирішувати Вам. З точки зору англо-радянських відносин у нашій країні і в домініонах буде, безсумнівно, велике розчарування. Ніщо в цих угодах ніякою мірою не ослаблює вимог, які Ви висунули щодо кордонів.

Сталін. У нас також існує громадська думка, і якщо люди дізнаються, що Великобританія не може підтримати нас з питань наших кордонів у прибалтійських країнах, вони, безсумнівно, будуть шоковані.

Іден. В угодах, справді, немає нічого подібного, і в жодному разі це не є обов'язковою установкою.

Сталін. Якби наш народ дізнався, що після всіх завданих йому жертв Великобританія, наша союзниця, відмовляється підтримати вимоги СРСР про визнання прибалтійських держав частиною СРСР, то він, безумовно, вважав би ці договори клаптиком паперу.

Іден. Я не думаю, що буде справедливим подавати справу таким чином. До приїзду сюди я ніколи не чув про ці західні кордони і не можу погодитися на них, не сповістивши про це свій уряд, домініони й Америку. Але це ніяким чином не заважає нам бути лояльними союзниками і робити все, що зможемо, щоб допомогти вам перемогти німців.

Сталін. В цілому, Ви поінформовані з двох важливих питань: воєнне співробітництво та післявоєнна реконструкція, включаючи питання кордонів. Якщо загальне питання європейських кордонів нелегко вирішити, то принаймні питання радянських кордонів належить до іншої категорії.

Іден. Як Ви знаєте, я був завжди твердим прихильником розвитку добрих відносин між нашими двома країнами. Але в нашій країні існують обмеження повноважень міністра, і я не можу накладати на країну зобов'язання, не проконсультувавшись зі своїм урядом, домініонами і США.

Сталін. Я далекий від того, щоб ганити Вас за вашу позицію, і мені добре відомо Ваше бажання поліпшити відносини між нашими обома країнами. Я не хотів би ганити британський уряд, але здивований, що у цьому питанні наші союзники не можуть нас підтримати.

Іден. Візьмемо випадок Канади і питання кордону між Польщею та Росією. Канада надіслала нам сотні тисяч солдатів для допомоги у війні. І якщо б вона завтра почула, що я погодився на польсько-

радянський кордон без будь-яких консультацій з нею, вона мала б повне право на дуже сильне незадоволення. Жоден міністр, зробивши щось подібне, не утримався б при владі і 24 години.

Сталін. Справді, я не хочу вимагати від Вас неможливого і цілком розумію обмеженість Ваших повноважень, але звертаюся до британського уряду і дуже здивований. Я думав, що Атлантична Хартія спрямована проти тих, хто намагається здійснити панування над усім світом. Тепер же виходить, що Хартія спрямована проти СРСР.

Іден. Ні, це зовсім не так. Питання тільки в тому, що Ви висуваєте деякі погляди щодо ваших кордонів, а я не можу дати Вам негайну відповідь і прошу у Вас часу, щоб одержати відповідь.

Сталін. Чому відновлення наших кордонів вступає в конфлікт з Атлантичною Хартією?

Іден. Я цього зовсім не говорив.

Сталін. Коли ви давали обіцянку Америці, ми тоді не були вашими союзниками, наші стосунки були зовсім інші. В той час британський і французький уряди планували подати допомогу Фінляндії проти Радянського Союзу. Тепер ви у стані війни з Фінляндією.

Іден. Ми оголосили їй війну, щоб задовольнити вас.

Сталін. Так, я розумію, але тепер ситуація змінилася.

Іден. Якби ви вимагали кордону, який існував у 1939 році, напередодні війни між нами і Німеччиною, труднощів не було б зовсім. Однак тепер ви вимагаєте кордону, який у різних місцях відрізняється від кордонів 1939 року. Я це прийняв до відома і доповім своєму урядові, але не бачу, чому за цих угод, які пропонуються до підписання, нам буде важче дати відповідь, що вами вимагається.

Сталін. Це має вигляд, буцімто я маю прийти з шапкою в руках і вклонитися.

Іден. Зовсім ні, це документи повної рівності, вони навіть не передбачають надання переваг якійсь із сторін за рахунок іншої.

Молотов. Йдеться про загальні цілі війни, про те, за що воюємо і ми, і ви. В одній з них — у питанні про наші західні кордони — ми не дістаємо підтримки від Великобританії.

Іден. Це не питання підтримки чи її відсутності. Вчора ввечері я почув уперше подробиці з питання про кордони, які, як ви вважаєте, ви повинні мати. Пану Молотову, як міністру закордонних справ, має бути зрозуміло, що це — технічне питання відносно угод, які нам потрібно досягти. Жоден англійський міністр закордонних справ за останні двісті років не зміг би зробити того, що ви вимагаєте від мене.

Молотов. Це питання компетенції британського уряду.

Іден. Якби ми з прем'єр-міністром були тут удвох, ми не змогли б прийняти потрібне вам рішення про наше задоволення вимог СРСР. Ми з домініонами разом воюємо як одна сім'я.

Сталін. Вчора ввечері, коли ми обговорювали питання карти всієї Європи, це була, очевидно, нова і складна справа, і я не наполягав на тому, щоб ви прийняли наші погляди, і погодився, що їх потрібно направити вашому кабінету. Але західний кордон СРСР — в іншій категорії, і, безумовно, має бути простою справою між союзниками.

Іден. Я, звичайно, згоден, що він — в іншій категорії, але все ж таки це — питання кордону в Європі, питання деякої складності, оскільки кордони тягнуться від Фінляндії і прибалтійських країн — на півночі до Румунії — на півдні. Можу тільки сказати, що доповім про це своєму кабінетові. Але хіба я міг, наприклад, погодитися на польсько-російський кордон попередньо, не сказавши ні слова полякам.

Сталін. Польський кордон залишається відкритим питанням, і я не наполягаю на тому, щоб вирішити його тепер. Більшою мірою мене цікавить становище у Фінляндії, прибалтійських державах і в Румунії. Щодо Польщі я маю надію, що ми всі втрюх зможемо дійти угоди між собою. Загалом, наш план — дотримуватися лінії Керзона з пев-

ними змінами. Однак нам дуже важливо знати, чи потрібно буде нам на мирній конференції боротися за наші західні кордони.

Іден. Сподіваюсь, що, звичайно, ні. Для Польщі ми, звичайно, будемо завжди раді зробити все, що зможемо, щоб досягти угоди. Ми хочемо досягти угоди про кордони перед мирною конференцією, але ще не дозріли до цього моменту, і мені не здається нерозважливим просити Вас дати мені проконсультуватися з потрібними людьми щодо цих дуже важливих пропозицій.

Сталін. Я добре розумію Ваше становище.

Іден. Шкода, що я виглядаю впертим. Це зовсім не мій вибір, але моя позиція диктується нашою Конституцією.

Сталін. Я це добре розумію...

Одержано 20.01.92.

До уваги вчителів!

Вийшов у світ пробний навчальний посібник для 10—11 класів середньої школи «Історія України» (автори — М. В. Коваль, С. В. Кульчицький, Ю. О. Курносів, В. І. Сарбей). Вийшов — і одразу застарів. Міністерство народної освіти незалежної України докорінно переглянуло зміст та умови викладання історії. В основу покладено курс історії України. Курс історії СРСР ліквідовано. Історія Росії та інших республік колишнього Радянського Союзу вивчатиметься в курсі всевітньої історії.

Інститут історії України Академії наук України у вересні 1991 р. увійшов з пропозиціями в Міністерство народної освіти про докорінні зміни в структурі і змісті навчального посібника для 10—11 класів. Пропозиції прийнято, а посібник вже перероблено. Однак його вихід у світ очікується не раніше 1992/1993 навчального року. Щоб полегшити вчителю викладання історії України відповідно до нової програми, «Український історичний журнал» починає з № 5 друкування заново написаних розділів цього посібника. Першим друкується комплекс розділів, що висвітлюють визвольні змагання українського народу в 1917—1920 рр.:

- Розділ I. Утворення УНР. Центральна Рада;
- Розділ II. Українська держава Павла Скоропадського;
- Розділ III. Відродження УНР. Директорія;
- Розділ IV. Утвердження УСРР. Боротьба радянських і петлюрівських військ з денікінцями;
- Розділ V. Становище в УСРР у 1920 р. Радянсько-польська війна.

ПРЕДПЛАЧУЙТЕ «УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ»!